

FARLIGE HEKSER FRA HARSTAD-OMRÅDET

Av *Rune Blix Hagen*, Historiker, UiT

(Trykt i Harstad Tidende, 11. november 2016, s.32-33)

(Inneholder også kronikken «Den siste hekse i Norge», trykt i Nordlys 11/11-2016)

Flere av de kvinnene som ble dømt og brent på bål for alvorlige trolldomsforbrytelser under de brutale hekseprosessene i Øst-Finnmark på 1600-tallet kom fra Harstad og andre steder i Sør-Troms. Mange av disse var tjenestejenter som møtte sin grufulle skjebne i fiskeværene langt mot nordøst. Under såkalt pinlig forhør, altså tortur, innrømmet mange at de hadde lært trolldomskunsten der de kom fra.

Trollkvinner fra Smell-landet

Harstad med sitt nære omland må kunne sies å ha sentral plass i historien om de nordnorske hekseprosessene. Hun som ble oppfattet som en av de aller farligste heksene blant de mange trollkvinnene i Finnmark på 1600-tallet kom fra Kanebogen. Den siste hekse som blei brent i Finnmark i 1678 var fra Sama gård. Fra Harstad-gård ble sorenskriveren i 1695 sendt over til Kvæfjord for å avsi dom i det som skulle vise seg å bli siste dødsdom overhode i norske hekseprosesser. I Harstads nærområde finner vi et heksereir som har fungert som rekrutteringssted for trollfolk. Gårdsfrua på Steinsland like ved Tjeldsundbrua fostret gjennom flere år trollkvinner som etter hvert skulle begå alvorlige trolldomsforbrytelser under sitt opphold i Øst-Finnmark og som fikk sin straff på bålet.

Fra de rikholdige rettskildene i Finnmark går det fram at mange trollkvinner kom fra Nordre-Nordland og sørlige deler av Troms. I dette området, av samtiden omtalt som *Smell-landet*, fikk unge kvinner sin første opplæring i trolldomskunst av godt erfarne, gjerne litt eldre og noen ganger også velstående koner. Det var her de hadde sitt første møte med «den store og slemme Satan», og på gårdene i regionen begynte de å praktisere sin trolldomslære.

Møtte Satan i Harstad

Mange av kvinnene som ble sendt til ild og bål i Finnmark i løpet av perioden 1621 til 1678 fortalte at deres hjem plass lå i Ofoten, Ballangen, Skånland, Senja, Trondenes, Bjarkøy og Vesterålen. *Synnøve Johansdatter* tilsto at hun lærte trolldom hos ei kone med navn Anne på gården Sama. Anne underviste henne i en stamp med vann hvor det lå et skall fra et hønseegg. Vannet var gjort i Satans navn og formålet var å kunne hevne seg på naboer ved å ta livet av husdyr gjennom magiske ritualer.

Mens de holdt på med undervisning i lærdommen, fikk Synnøve et syn. En person sto med ett foran henne. Han var svært vakkert kledd, men hun la merke til at han var utstyrt med klør både på hender og føtter. Etter et kort glimt, forsvant mannen for hennes øyne. Åtte år etter at hun lærte «fandens kunst» i Harstad, utførte hun trollskap på gården Lysbotn helt nord på Senja. Under oppholdet brukte hun trolldomskunst til å ta livet av ei lita halv voksen geit fordi hun var forbannet på en mann ved navn Hans Olsen. Ei stund deretter dro hun som tjenestejente til Finnmark. I Vadsø drev hun med både skadevoldende magi og hvit motmagi i form av håndspåleggelse. Hennes magiske repertoar var mangfoldig. Synnøve ble brent for sine misgjerninger i Vadsø i 1678. Hun var den siste av over 90 personer som havnet på bålet i Finnmark i en av de verste menneskeforfølgelsene i norsk historie.

Trolldomslære i Kanebogen

Dorette Lauritsdatter som ble brent på bål i Vardø i november 1662 kom fra gården Kanebogen i Trondenes. Her fikk Dorette opplæring i kunsten av ei tiggerkone. Fra henne mottok Dorette ei pipe som hun blåste ondskap på folk og fe. På den gamle konas råd og befaling fornektet hun Gud, heter det i rettsreferatene fra trolldomssaken mot henne.

Mens Dorette ventet på sin endelige dom i Vardø, satt hun under forvaring med bolt og jern. Gjennom saken ble det ført flere vitneprov mot henne, og hun ble siktet for å ha anvendt dødelig magi mot både mennesker og dyr. Med Satans hjelp kunne hun fly i luften omskap til en ørneligende skikkelse. Sammen med andre trollkvinner brukte hun værmagi i et forsøk på å synke et handelsfartøy fra Vadsø. Trolldomsaksjonen var imidlertid mislykket og tørrfisklasten kom velberget fram til Bergen. Sammen med tre andre medsammensvorne dømte retten henne til «ild og bål».

Kvinnenes fortellinger fra rettsforhørene i Øst-Finnmark tilsier at kontakten mellom Finnmark og Sør-Troms var gode. Ikke bare tok kvinner herfra tjeneste i Finnmark, men mange fiskere dro nordover til de rike fiskeriene langs kysten. Dessuten lå Trondenes midt i leia og mange embetsmenn fra nordfylket var innom området under de lange seilturene til Bergen eller København. Den lokale øvrigheten i Sør-Troms kjente på denne måten godt til den voldsomme jakten på trollfolk i Finnmark.

DEN SISTE HEKSA I NORGE

Av Rune Blix Hagen, historiker, Institutt for historie og religionsvitenskap, UiT
(Trykt i Nordlys, 11/11-2016 og rresentert i Nordnorsk debatt fra Nordlys under tittelen
«Johanne fra Kvæfjord, den siste hekse i Norge», lagt ut 10/11-2016)

<http://nordnorskdebatt.no/article/siste-heksa-i-norge>

I november 1695 ble Johanne Nielsdatter dømt som farlig trollkvinne og brent på bål i Borkenes, tettstedet i dagens Kvæfjord kommune. Hun er den siste av om lag 310 kvinner og noen menn som fikk dødsdom for grov heksekriminalitet i Norge på 1500- og 1600-tallet. Johanne Nielsdatter hedres og minnes med ei operaforestilling i Harstad kulturhus til helga.

Saken mot Johanne Nielsdatter og hennes lidelse på bålet markerer at en av de verste menneskeforfølgelsene i norsk historie var i ferd med å ebbe ut. Første del av rettsprosessen fant sted på et vårting på Nedre Husby ved det seinere Borkenes 27. april 1695. Her fikk hun dødsdom, men ble satt i forvaring inntil en høyere rettsinstans kunne komme med sin uttalelse. Under fengselsoppholdet satt hun sammen med ei annen kvinne, som ifølge kildene begikk selvmord før saken kom opp til endelig dom. Denne kvinnen kan også ha vært arrestert for ondsinnet svart magi.

I rettspapirene heter det at Johanne Nielsdatter hadde forsvoret Gud, sin hellige dåp og kristendom, og gitt seg hen til djevelen. Hun fikk diabolisk assistanse og kraft fra en personlig tjenende demon. Navnet på hennes oppvarter var Knut. I de mange trolldomssakene fra Finnmark er det svært vanlig at trollkvinnene omga seg med slike hjelpende smådjevler. Med sine trolldomskunster tilsto Johanne å ha omkommet fire personer på havet, samt skadet en hel del andre på helbred og lemmer. Dessuten skulle hun ha forøvet meget ondt i andre måter.

Kvinnen fra Kvæfjord fikk dødsdom for å ha drevet med svart magi i form av uvær. Hun hadde anvendt værmagi til å reise stormen slik at skuter forliste og mannskapet druknet på havet. Slik sett er hun typisk for den nordnorske heksefiguren. Et særtrekk med hekseforfølgelsen i nord er at den først og fremst rammer norske kystkvinner som blir beskylt og dømt for å ha brukt ritualer til å lage storm og plutselig uvær med drukningsdød til følge. Mange av de nærmere 130 menneskene som ble dømt til «ild og brann» i Nord-Norge var oppfattet som farlige værheksar.

Vi vet ikke så mye om Johanne Nielsdatter. Derimot kan vi si litt om de personene som beseglet hennes skjebne. Johanne og den andre kvinnen ser ut til å ha blitt pågrepet, siktet og fengslet tidlig i mars 1695. Hans Kongelige Majestets fogd, Jørgen Jørgensen Århus, sto for pågripelsen og den rettslige etterforskningen. Den første tiden satt de to fangene innesperret hos bergensborger og bondelensmann Anders Jensen Fieresløf på gården Nedre Husby. Tolv riksdaler har Fieresløf ført som utgifter til de to kvinnenes «underholdning» i mars og april 1695.

Johanne ble sittende i forvaring på Husby fram til 13. juli. Fra denne dato til midten av november 1695 var det jektrederen og bondelensmannen på Vebostad Niels Nielsen Rasch som hadde ansvaret for å holde Johanne i fangenskap. Raschs eldste datter Gjertrud Nielsdatter Rasch har sikkert blitt godt kjent med Johanne og kan ha vært tjenestekona som bar brød og vann til trollkvinna de månedene hun satt innesperret i et av uthusene på storgården.

Mannen som skulle dømme i saken sammen med den lokale underretten, var Povel Hansen Egede. De få dokumentene vi har fra saken er ført av sorenskriveren, som altså fikk den tvilsomme æren av å ha avsagt den siste kjente dødsdom i en norsk trolldomssak. Han dømte i forståelse med et lekdommerkollegium bestående av de fremste menn fra Kvæfjord. Den som skulle stå for den brenningen av Johanne var bøddelen. Han het Kristoffer Størkersen og hadde tidligere arbeidet som gårdsgutt i Harstad.

Ut fra samtidens oppfatning sto man overfor ei skikkelig trollheks. Vi vet at den tidligere fogden over Senjens og Tromsø fogderi, Hendrik Riber, omkom sammen med sin kone i et jekteforlis i 1695. Selv om vi ikke har noen sikre holdepunkter, kan det være en sammenheng mellom forliset og trolldomssaken. Iallfall synes det klart at Johannes djevlearbeid ble koblet sammen med ulykker til sjøs.

Utgangen på saken finner vi i den endelige domsslutningen på et høstting fra 14. november 1695 der det går fram at Johanne skulle kastes levende på ilden og brennes opp. I dokumentene vises det til lovhjemmel i Christian Vs Norske Lov av 1687, første kapittel, niende artikkel. Hans Kongelig Majestets sorenskriver i Senjens fogderi, Povel Hansen Egede, har med sin underskrift bekreftet at «saaledis skeed at være vedgaaer».

Det ser ut til at Johanne Nielsdatter er den eneste i Norge som er straffet med døden etter troldomsparagrafen i lovverket fra 1687. Etter 1695 brant ikke heksebålene lengre verken i Nord-Norge eller andre steder i landet. Imidlertid fortsatte dansknorske rettsmyndigheter å kaste mennesker på bålet for syndefull atferd. Flere såkalte sodomitter det vil si seksuell omgang med dyr, fikk bålstraff utover første halvdel av 1700-tallet, også i Nord-Norge. I saker som gjaldt sodomi, definert som forbrytelse mot naturen, brente man både mannen og dyret. I Norge kjenner vi bålstraff for sodomi fram til 1757.